

Глава 2

Договір контрактації сільськогосподарської продукції: проблеми вдосконалення правового регулювання

Договірна форма опосередкування суспільних відносин використовується в різних сферах суспільного життя. У науковій літературі застосування договору протягом багатьох століть пояснюється тим, що він є найбільш гнучкою формою, за допомогою якої оформлюються численні й різноманітні суспільні відносини. Договір становить один з найунікальніших правових засобів, у рамках якого інтерес кожної сторони, у принципі, може бути задоволений лише за допомогою задоволення інтересу іншої сторони¹.

Договори є поширеними в усіх сферах економічних відносин. Аграрний сектор економіки України не є винятком, адже саме за допомогою договірної форми численні суб'єкти та учасники аграрних відносин упорядковують свої взаємини.

Вивчення наукової аграрно-правової літератури дозволяє констатувати, що у сфері сільськогосподарського виробництва при вирощуванні сільськогосподарської продукції, її переробці й реалізації застосовуються різні форми договірних відносин. Сутність аграрно-правових договорів й аграрно-правових зобов'язань дослідив А. М. Статівка, пропонуючи визначати аграрно-правовий договір як угоду двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну, припинення прав і обов'язків, заснованих на взаємному вільному волевиявленні або ж на правових приписах з метою забезпечення ефективного розвитку аграрного виробництва й реалізації взаємних інтересів². Науковець говорить про такі характерні ознаки аграрно-правового договору: у багатьох випадках він безпосередньо виступає юридичною формою організації виробничого процесу; права й обов'язки в договорі визначаються специфікою аграрного виробництва; є правовою формою реалізації вза-

¹ Див.: Брагинский, М. И. Договорное право [Текст]. Кн. 1. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 2000. – С. 13.

² Статівка, А. Н. Новые виды договорных отношений с участием аграрных товаропроизводителей [Текст] / А. Н. Статівка. – Харьков : Право, 1999. – С. 17.

емних інтересів сторін з урахуванням юридичних, природно-кліматичних, економічних можливостей; виступає юридичною формою відносин, що опосередковано забезпечують розвиток аграрного виробництва з використанням науково-технічного прогресу, товарного обміну й інших аграрно-економічних способів¹.

Ученими запропоновано систему договорів, використовуваних у сфері сільського господарства. Так, О. А. Поліводський зазначає, що при реалізації сільськогосподарської продукції застосовується така система договорів: а) договір контрактації сільськогосподарської продукції; б) договір купівлі-продажу сільськогосподарської продукції; в) договір міни; г) договір комісії². Підтримується ця точка зору і в інших роботах з аграрного права³, у зв'язку з чим ми зупинимось на характеристиці такої специфічної договірної форми, як договір контрактації сільськогосподарської продукції, яка використовується винятково в сільському господарстві й стосується лише аграрної продукції.

Сутність договору контрактації сільськогосподарської продукції закріплена у ст. 713 ЦК України, згідно з ч. 1 якої за договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору. Майже аналогічно визначається договір контрактації сільськогосподарської продукції й у ГК України. Так, згідно з ч. 2 ст. 272 зазначеного Кодексу за договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант

¹ Стативка, А. П. Договори в агропромисловому комплексі України в умовах ринка [Текст] / А. П. Стативка. – Харків : Право, 1997. – С. 40–41.

² Поліводський, О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О. А. Поліводський : [ІДП НАН України]. – К., 1999. – С. 6.

³ Див.: Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві [Текст] : моногр. / за ред. В. І. Семчика. – К. : ІДП НАН України, 2001. – С. 102–122; Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні [Текст] : монографія / за ред. В. І. Семчика. – К. : ІДП НАН України, 2003. – С. 194–196; Організаційно-правові засади розвитку аграрного і земельного ринків в Україні [Текст] : монографія / за ред. В. І. Семчика. – К. : Юрид. думка, 2005. – С. 120–133.

зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її¹. При цьому ч. 1 зазначеної статті ГК України визначає, що державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

З приводу останнього законодавчого припису в наукових дослідженнях звертається увага на те, що він обмежує сферу застосування договору контрактації лише випадками державної закупівлі сільськогосподарської продукції. Незважаючи на те, що в аграрно-правовій літературі свого часу висловлювалася думка про договір контрактації як одну з правових форм залучення до державних ресурсів продовольства і сировини аграрних підприємств усіх форм власності й організаційно-правових форм господарювання², потребувати сільськогосподарську продукцію може не лише держава, виробництво (виросування) й постачання якої може здійснюватися, зокрема, й за договорами контрактації. Звідси правильним є те, що ч. 1 ст. 272 ГК України необхідно викласти в такій новій редакції: «Закупка сільськогосподарської продукції (у тому числі й державна) здійснюється за договорами контрактації. У разі здійснення державної закупки сільськогосподарської продукції договір контрактації укладається на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції»³. Поки що можна погодитися з тим, що до законодавчого врегулювання названих положень ГК України застосовуватиметься лише у сфері регулювання державної закупівлі сільськогосподарської продукції, в інших же випадках за участю широкого кола суб'єктів господарювання необхідно керуватися вимогами ЦК України⁴.

¹ Майже аналогічно визначається поняття договору контрактації, наприклад, у ст. 506 ЦК Республіки Білорусь, згідно з яким договором контрактації вважається такий договір, коли виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати вирощену (вироблену) ним сільськогосподарську продукцію особі, що здійснює закупівлю такої продукції для переробки або продажу (заготівнику) (див.: <http://www.pravo.by/WEBNPA/text.asp?RN=hk9800218#&Chapter=48>).

² Див.: Аграрне право України [Текст] : підручник / за ред. В. З. Янчука. – К. : Юрінком Інтер, 1996. – С. 434.

³ Див.: Святченко, Л. О. Правове регулювання цукробуряківництва в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Л. О. Святченко ; [Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України]. – К., 2010. – С. 15.

⁴ Див.: Правові основи майнових і земельних відносин [Текст] : навч. посібник / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Магістр – XXI ст., 2006. – С. 149–150.

Продовжуючи характеристику сутності договору контрактації сільськогосподарської продукції, зазначимо, що з наведених законодавчих приписів можна виокремити такі елементи подібного договору. Його суб'єктами виступають, з однієї сторони, виробник сільськогосподарської продукції, а з другої – контрактант-заготівельник, заготівельне (закупівельне) або переробне підприємство чи організація. В окремих випадках контрактант може визначити іншого одержувача продукції за договором контрактації. Предметом цього договору є сільськогосподарська продукція, а головними серед обов'язків його сторін є такі: а) виробника сільськогосподарської продукції – виробити сільськогосподарську продукцію у строки, кількості, асортименті, передбачених договором, передати вироблену продукцію контрактанту; б) контрактанта – сприяти виробникові у виробництві сільськогосподарської продукції, прийняти її від виробника, оплатити вартість продукції за встановленими цінами. Охарактеризуємо зазначені елементи детальніше.

Обов'язковою стороною договору контрактації сільськогосподарської продукції виступає виробник названої продукції. Проте відразу слід зауважити, що законодавство України легального визначення поняття «виробник сільськогосподарської продукції» не містить. Натомість в аграрному законодавстві визначається сільськогосподарський товаровиробник як фізична або юридична особа, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції, переробкою власновиробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацією (ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років»¹ від 18 січня 2001 р. № 2238-III²), або ж як фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, у якої валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та (або) поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу (ст. 1 Закону України «Про

¹ Незважаючи на зазначення в назві цього Закону часових меж його дії, цей нормативно-правовий акт є чинним і нині, оскільки Верховною Радою України будь-якого закону чи постанови про його скасування не було прийнято. Більше того, лише в окремих статтях Закону (6, 7 і 8) безпосередньо зазначалося, що вони діють до 1 січня 2004 р.

² Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 11. – Ст. 52.

сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР¹). Сільськогосподарське ж підприємство легально визначається як юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції. При цьому така діяльність названого підприємства має бути основною, тобто надавати йому основну частину доходів.

Тобто, іншими словами, категорія «сільськогосподарський товаровиробник» є доволі широкою та включає в себе як сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм (фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, аграрні господарські товариства, приватні сільськогосподарські підприємства та ін.), так і фізичних осіб (селян, приватних підприємців та ін.), що займаються веденням сільськогосподарської діяльності, виробництвом сільськогосподарської продукції. Звідси вважаємо, що в договорі контрактації сільськогосподарської продукції розглядувана його сторона має іменуватися як сільськогосподарський товаровиробник, а до ч. 1 ст. 713 ЦК України та ч. 2 ст. 272 ГК України слід внести відповідні уточнення.

Як уже зазначалося, контрагентом сільськогосподарського товаровиробника за договором контрактації виступає контрактант, – заготівельник, заготівельне (закупівельне) або переробне підприємство чи організація. У законодавстві України визначення названих суб'єктів відсутнє. На відміну від цього в законодавстві, наприклад, Російської Федерації під заготівельником розуміється комерційна організація або індивідуальний підприємець, що здійснює професійну підприємницьку діяльність із закупівлі сільськогосподарської продукції для її наступного продажу або переробки². Звідси під контрактантом у договорі контрактації слід розуміти особу (фізичну чи юридичну), яка закуповує сільськогосподарську продукцію, має відповідні потужності для її переробки, виробляє харчові продукти, продовольство. Саме такі особи й можуть виступати стороною договору контрактації сільськогосподарської продукції.

З приводу наведеного складу контрактантів за розглядуваним договором можна зауважити, що саме такий їх суб'єктний склад (заготівельники, заготівельні (закупівельні) або переробні підприємства, організації) певним чином може обмежувати застосування договору контрактації сільськогосподарської продукції й не дозволятиме заку-

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

² Див.: Брагинский, М. И. Договорное право [Текст]. Кн. 2. Договоры о передаче имущества / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 4-е изд. стер. – М.: Статут, 2002. – С. 28.

півлю на підставі названих договорів аграрної продукції іншим суб'єктам. Однак з іншої точки зору таке обмеження можна вважати цілком обґрунтованим, оскільки договір контракції виступає особливою договірною формою заготівлі сільськогосподарської продукції суб'єктами, які надалі здійснюють її переробку, передпродажну підготовку та продаж, постачання споживачеві.

Відповідно до умов договору контракції в окремих випадках контрактант може визначити іншу особу (одержувача), яка має одержати від сільськогосподарського товаровиробника аграрну продукцію за таким договором. Включення до договору контракції таких приписів можна пояснити тим, що сільськогосподарську продукцію недовготривалого зберігання й транспортування слід якомога швидше передати переробному, заготівельному підприємству через неможливість окремих її видів (наприклад, овочів, фруктів). Саме через це законодавець і передбачив можливість передачі такої продукції не безпосередньо контрактанту, а іншому одержувачу для переробки чи іншого використання. Такий одержувач має бути визначений сторонами в договорі контракції при його укладенні.

Переходячи до характеристики предмета договору контракції зазначимо, що ним виступає незамінна в життєдіяльності людини і суспільства сільськогосподарська продукція. Навіть сама назва розглядуваного договору свідчить про те, що контрактційна договірна форма може застосовуватися винятково щодо продукції, яка виробляється в аграрному секторі економіки, сільськогосподарськими підприємствами, сільськогосподарськими товаровиробниками.

У спеціальній літературі під сільськогосподарською продукцією пропонують розуміти унікальну за своїми властивостями, відмінну від інших видів продукції у сфері господарювання, – як продукт харчування, готовий до безпосереднього вживання, так і незамінну сировину для промисловості. Особливість сільськогосподарської продукції, на думку В. І. Федоровича, полягає в нетривалості її збереження, що зумовлює необхідність застосування спеціальних режимів збирання, зберігання й доставки до споживача¹.

Сільськогосподарську продукцію В. М. Єрмоленко визначає як «усю сиру продукцію культурного рослинництва, тваринництва та рибицтва, одержувану від сільськогосподарської діяльності, а також

¹ Федорович, В. І. Про співвідношення земельного та аграрного права [Текст] / В. І. Федорович // Стан та перспективи розвитку аграрного права : матеріали міжнар. наук.-теор. конф., присв. 80-річчю В. З. Янчука; 26–27 трав. 2005 р., м. Київ / за ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. – К. : Магістр – XXI ст., 2005. – С. 192.

продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім її виробником»¹. У цілому, погоджуючись із таким тлумаченням, вважаємо не зовсім правильним називати сільськогосподарською ту продукцію, яка одержується від сільськогосподарської діяльності. Адже зважаючи на те, що сільськогосподарська діяльність полягає у виробництві (виросуванні) сільськогосподарської продукції, її переробці й реалізації, фактично складно окреслити, яка ж продукція належить до сільськогосподарської. Отже, при визначенні названої продукції необхідно вказувати на те, що вона виробляється внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, акцентуючи увагу на її природному походженню від землі, від біологічних організмів.

Законодавчо ж сільськогосподарська продукція визначається як така, що виробляється в сільському господарстві й відповідає кодам 01.11–01.42 та 05.00.1–05.00.42 Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97 (ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства України на період 2001–2004 років» від 18 січня 2001 р. № 2238-III). Згідно з названим Класифікатором, затвердженим наказом Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації від 30 грудня 1997 р. № 822, до сільськогосподарської продукції віднесено близько 470 видів рослинницької, понад 120 видів тваринницької й 80 видів рибницької продукції. На відміну від цього в п. 2.15 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV² сільськогосподарська продукція визначається як товари, які підпадають під визначення 1–24 груп Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Зважаючи на викладене, сільськогосподарську продукцію можна визначити як продукцію (рослинницьку, тваринницьку та рибницьку), що виробляється (виросується) внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, має природне походження від землі й (або) від живих біологічних організмів³. Саме така продукція може виступати предметом договору контракції.

Важливим є уточнення, що предметом договору контракції слід розуміти ту продукцію, яка ще має бути вирощена (зроблена, створена) у майбутньому, тобто на момент укладення зазначеного договору у виробника такої продукції немає. Можна погодитися з В. П. Ста-

¹ Єрмоленко. В. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія [Текст] / В. Єрмоленко // Підприємництво, госп-во і право. – 2006. – № 6. – С. 62.

² Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.

³ Див.: Уркевич. В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. / В. Ю. Уркевич. – Х., 2007. – С. 122.

ніславським, що це положення є істотним, оскільки якби така продукція була на момент укладання договору контрактації, то ці відносини були б оформлені іншим договором, наприклад, договором поставки або купівлі-продажу¹.

Слід зазначити, що в практичній діяльності договори контрактації сільськогосподарської продукції застосовуються передусім для заготівлі продукції рослинництва. Йдеться, зокрема, про цукрові буряки, що вирощуються сільськогосподарськими товаровиробниками й здаються потім цукровим заводам, про овочі та фрукти, що постачаються заготівельним організаціям, та ін.

Далі охарактеризуємо зміст договірних відносин за договором контрактації. Відповідно до наведених вище положень законодавства України до основних обов'язків сільськогосподарського товаровиробника належить передусім обов'язок виробити сільськогосподарську продукцію у строки, кількості, асортименті, передбачені договором контрактації. Названий обов'язок є визначальним, оскільки він кореспондує з предметом договору контрактації, яким є сільськогосподарська продукція певної кількості, асортименту та якості.

Зазначена продукція виробляється сільськогосподарським товаровиробником за замовленням контрагента за договором контрактації, відповідно, з'являється наступний обов'язок сільськогосподарського товаровиробника – передати вироблену продукцію контрактанту. Особливості виконання цього обов'язку встановлюються договором контрактації і, зокрема, це можуть бути такі умови.

Так, згідно з ч. 1 ст. 273 ГК України договором контрактації має передбачатися обов'язок сільськогосподарського товаровиробника не пізніше як за п'ятнадцять днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, та погодити календарний графік її здачі. Встановлення цього обов'язку для виробника має важливе значення, оскільки контрактант повинен мати час для підготовки заготівельних площ, виробничих потужностей для заготівлі й переробки сільськогосподарської продукції.

Співвідносно до названих обов'язків сільськогосподарського товаровиробника контрактант наділяється відповідними правами. Це, зокрема, право вимагати виробництва сільськогосподарської продукції у строки, кількості, асортименті та якості, передбачених договором

¹ Станіславський, В. П. Правове регулювання насінницької діяльності в Україні [Текст] : монографія / В. П. Станіславський. – Х. : Право, 2006. – С. 105.

контрактації, а також право вимагати передачу виробленої сільськогосподарської продукції.

Переходячи до характеристики обов'язків контрактанта, зазначимо, що головним серед них є сприяння виробникові у виробництві сільськогосподарської продукції, адже договір контрактації зв'язує закупівлі із сільськогосподарським виробництвом, через що є можливість здійснювати вплив на планування виробництва, на обсяг товарної продукції, на спеціалізацію, асортимент продукції тощо¹, і, зокрема, контрактант має право впливати на якість вироблюваної сільськогосподарської продукції².

Розглядуваний обов'язок контрактанта щодо надання допомоги сільськогосподарському товаровиробнику у виробництві сільськогосподарської продукції є характерним саме для договорів контрактації названої продукції. Це є їх визначальна риса, яка чітко відокремлює договори контрактації від інших договорів, використовуваних у сфері сільськогосподарської діяльності.

У спеціальній літературі висловлювалася думка, що надавати зазначену вище допомогу сільськогосподарському товаровиробнику може лише держава шляхом надання відповідних субсидій, дотацій із державного бюджету, допомоги у придбанні сільськогосподарської техніки, забезпеченні необхідною науковою літературою і кваліфікованими кадрами³. Проте, на нашу думку, назване сприяння, допомога контрактанта сільськогосподарському товаровиробнику у виробництві сільськогосподарської продукції може надаватися не лише державою, а й іншими суб'єктами в різних формах. Це, наприклад, може бути надання насінневого матеріалу сільськогосподарських культур, добрив, матеріально-технічна допомога в організації виробництва (надання паливно-мастильних, будівельних матеріалів), попереднє фінансування виробництва сільськогосподарської продукції або ж навіть надання кадрової допомоги в організації сільськогосподарського виробництва, організація перевезення виробленої продукції та ін.

Наявність розглядуваного обов'язку щодо сприяння у виробництві сільськогосподарської продукції має важливе значення для організації

¹ Див.: Ойгензихт, В. А. Договор контрактации в агропромышленном комплексе [Текст] / В. А. Ойгензихт // Актуальные проблемы агропромышленных комплексов : материалы Всесоюзной науч.-теор. конф. – Алма-Ата : Наука, 1985. – С. 152.

² Див.: Правовое регулирование развития АПК Украины [Текст] : моногр. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 45.

³ Див.: Станіславський, В. П. Правове регулювання насінницької діяльності в Україні [Текст] : монографія / В. П. Станіславський. – Х. : Право, 2006. – С. 111.

й заготівлі певних видів сільськогосподарської продукції. Зацікавленість сільськогосподарського товаровиробника щодо отримання такої допомоги є зрозумілою, бо вона дозволяє виконати умови договору контрактації й отримати певні доходи від реалізованої продукції. Проте й контрактант не менше, ніж контрагент, зацікавлений у належному виконанні своїх обов'язків аграрним товаровиробником. Справа в тому, що за допомогою договірної контрактаційної форми контрактант може не лише впливати на якість вироблюваної сільськогосподарської продукції, а й брати безпосередню участь у процесі її виробництва. Більше того, на підставі укладених договорів контрактації сільськогосподарської продукції контрактант може планувати обсяги власного виробництва, гарантувати завантаженість власних виробничих, переробних потужностей. Особливо яскраво викладене можна проілюструвати на прикладі діяльності цукрових заводів, що за допомогою договорів контрактації цукрових буряків формують власну виробничу програму на відповідний сезон цукроваріння, який триває лише декілька місяців на рік.

Наступним обов'язком контрактанта є обов'язок прийняти від виробника вироблену сільськогосподарську продукцію. Елементи цього обов'язку конкретизовані законодавством України. Так, частинам 2 та 3 ст. 273 ГК України передбачено, що контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. Нестандартну продукцію, яка швидко псується, придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну продукцію, яка швидко псується, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами і на умовах, погоджених сторонами.

Також у договорі контрактації можуть передбачатися обсяги сільськогосподарської продукції, приймання якої контрактант здійснює безпосередньо у виробника, та продукції, яка доставляється безпосередньо виробником торговельним підприємствам. Решта продукції приймається контрактантом у визначених договором приймальних пунктах, розташованих у межах адміністративного району за місцезнаходженням виробника. Більш конкретні умови та порядок виконання обов'язку контрактанта щодо прийняття від виробника виробленої сільськогосподарської продукції визначаються сторонами в договорі контрактації.

Цілком логічним є покладення на контрактанта також і обов'язку з оплати вартості сільськогосподарської продукції за встановленими

цінами. Такою оплатою контрактант проводить відшкодування витрат сільськогосподарського товаровиробника на виробництво сільськогосподарської продукції, а її розмір визначається згідно з цінами, зафіксованими сторонами в договорі контракції сільськогосподарської продукції. Названі ціни визначаються сторонами вільно, виходячи з попиту та пропозиції на певний вид сільськогосподарської продукції, а також зважаючи на витрати сільськогосподарського товаровиробника на її виробництво. При проведенні оплати вартості отриманої сільськогосподарської продукції враховується вартість окремих засобів виробництва, витратних матеріалів, грошові кошти, що надавалися контрактантом сільськогосподарському товаровиробнику в порядку сприяння у виробництві сільськогосподарської продукції.

Наведеним обов'язкам контрактанта кореспондують відповідні права сільськогосподарського товаровиробника. Останній має право на отримання сприяння у виробництві сільськогосподарської продукції, вимагати прийняття її контрактантом та оплати її вартості.

Окрім охарактеризованих елементів, для договорів контракції сільськогосподарської продукції законодавством передбачені певні істотні умови. Так, згідно з ч. 3 ст. 272 ГК України в договорах контракції повинні передбачатися: види сільськогосподарської продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин; кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника; ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції; обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства; взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору; інші умови, передбачені Типовим договором контракції сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

На відміну від цього цивільне законодавство України безпосередньо істотні умови договорів контракції сільськогосподарської продукції не визначає, вказуючи лише в частинах 2 та 3 ст. 713 ЦК України, що до договору контракції застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом. Останнім можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договорів контракції сільськогосподарської продукції.

Зазначимо, що наведені істотні умови договору контракції є лише певним орієнтиром для сільськогосподарських товаровиробників і контрактантів, оскільки насправді названі договори можуть містити й інші умови, щодо яких сторони дійшли згоди. Звідси актуальною є проблема затвердження Типового договору контракції сільськогосподарської продукції. Як було зазначено раніше, такий Типовий договір має бути затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Як справедливо вказує В. М. Корнієнко, метою Типового договору є однакове регулювання основних умов контракції, хоча такі договори не можуть у повному обсязі охопити взаємини сторін та специфіку заготовок усіх видів сільськогосподарської продукції¹.

Вважаємо, що Типовий договір контракції сільськогосподарської продукції може бути затверджений за дорученням уряду Міністерством аграрної політики та продовольства України. Адже останнє, згідно з п. 1 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого указом Президента України від 23 квітня 2011 р. № 500/2011², є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної аграрної політики, продовольчої безпеки держави, державного управління у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової і переробної промисловості та комплексного розвитку сільських територій. Звідси саме названий центральний орган виконавчої влади і має затвердити Типовий договір контракції сільськогосподарської продукції.

Зазначимо, що в законодавстві України вже існують певні договірні форми, застосовувані в окремих сферах сільськогосподарської діяльності, які можуть бути використані при розробці Типового договору контракції сільськогосподарської продукції. Ідеться, зокрема, про те, що на виконання ст. 7 Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17 червня 1999 р. № 758-XIV³ наказом Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Типових умов господарських договорів між цукровими заводами, бурякосіючими господарствами та іншими суб'єктами бурякоцукрового

¹ Корнієнко, В. П. Правовое регулирование контракції сахарной свеклы [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / В. П. Корнієнко. – Х., 1991. – С. 27.

² Офіц. вісн. України. – 2011. – № 13. – Ст. 662.

³ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 32. – Ст. 268.

комплексу незалежно від форми власності щодо вирощування та закупівлі цукрових буряків для виробництва цукру квоти «А» від 13 травня 2005 р. № 201, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25 липня 2005 р. за № 795/11075¹, затверджено Типові умови господарських договорів між цукровими заводами, бурякосіючими господарствами та іншими суб'єктами бурякоцукрового комплексу незалежно від форми власності щодо вирощування та закупівлі цукрових буряків для виробництва цукру квоти «А». З аналізу названих Типових умов господарських договорів вбачається, що вони становлять договори контрактації, оскільки серед іншого вміщують зобов'язання виробника виростити цукрові буряки, а цукрового заводу – надати допомогу першому в організації виробництва названої продукції та ін.

Господарським законодавством України передбачено особливості відповідальності сторін за договором контрактації сільськогосподарської продукції. Так, згідно зі ст. 274 ГК України на сільськогосподарського товаровиробника покладається відповідальність за нездачу сільськогосподарської продукції у строки, передбачені договором контрактації, а також за несвоєчасну підготовку сільськогосподарської продукції до здавання-приймання контрактанту без попередження про це останнього. Контрактант же несе відповідальність за невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також за відмову від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами. Заходи відповідальності за названі правопорушення є різними.

Так, у разі прострочення сільськогосподарським товаровиробником здачі сільськогосподарської продукції контрактанту у строки, передбачені договором, виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором, якщо інший розмір не передбачений законом. Як відомо, неустойка може встановлюватися у вигляді штрафу або ж пені. Вважаємо, що в цьому випадку можна говорити як про неустойку у вигляді штрафу (у фіксованому в договорі розмірі), так і про пеню. Така пеня може закріплюватися в договорі контрактації у відсотковому значенні та розраховуватися залежно від вартості незданої сільськогосподарської продукції або ж від загальної її вартості, що має поставлятися відповідно до названого договору.

У разі ж, якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, сільськогосподарський виробник має відшкодувати контрактанту завдані

¹ Офіц. вісн. України. – 2005. – № 30. – Ст. 1842.

цим збитки, тобто відшкодуванню згідно зі ст. 22 ЦК України підлягають не лише реальні збитки, а також упущена вигода.

За невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі п'яти відсотків вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки і знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, – повну її вартість.

Крім викладеного, для контрактанта також установлена відповідальність за несвоєчасне здійснення сільськогосподарському товаровиробнику оплати вартості отриманої від нього сільськогосподарської продукції. Адже згідно з ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

У договорі контракції можуть бути передбачені також інші санкції за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань як сільськогосподарським товаровиробником, так і контрактантом.

Зазначимо, що ч. 5 ст. 273 ГК України передбачено встановлення інших особливостей виконання договорів контракції Положенням про контракцію сільськогосподарської продукції, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Як і у випадку з Типовим договором контракції сільськогосподарської продукції, Положення про контракцію названої продукції Кабінетом Міністрів України поки що не затверджено. Вважаємо, що відсутність названого Положення, у якому мають визначитися особливості контракційних відносин із заготівлі сільськогосподарської продукції, у тому числі й опосередкування їх договірною формою, стримує застосування договорів контракції сільськогосподарської продукції. Адже, зважаючи на наведені вище особливості й істотні умови розглядуваних договорів, у практиці невеликих сільськогосподарських товаровиробників вони застосовуються не дуже часто, у тому числі й через відсутність кваліфікованої правової допомоги.

До сьогодні в Україні є чинним Положення про порядок укладання і виконання договорів контракції сільськогосподарської продукції,

затверджене наказом Держагропрому СРСР від 15 квітня 1987 р. № 300¹. Назване Положення регулювало відносини між організаціями, підприємствами, що здійснюють закупівлю сільськогосподарської продукції (заготівельні, переробні тощо), та колгоспами, радгоспами й іншими сільськогосподарськими підприємствами та організаціями, що виникали при укладенні та виконанні договорів контрактації сільськогосподарської продукції. У Положенні встановлювалися обов'язки контрактантів та сільськогосподарських підприємств (зокрема, обов'язок укласти договір контрактації не пізніше 1 січня кожного року та надати його до Державної інспекції по заготівлях та якості сільськогосподарської продукції), строки продажу продукції, порядок здійснення розрахунків та майнової відповідальності за невиконання зобов'язань за договором контрактації тощо². У частині, що не суперечить законодавству України, назване Положення про порядок укладання і виконання договорів контрактації сільськогосподарської продукції може застосовуватися і зараз, проте з урахуванням змін як у системі аграрного господарювання, так і в нормативно-правовому регулюванні аграрних відносин.

Якщо взяти до уваги історичний аспект, то договір контрактації використовується в галузі виробництва та постачання сільськогосподарської продукції тривалий час. Зазначений договір регламентувався ЦК Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI, відповідно до ст. 254 якого державна закупка сільськогосподарської продукції у колгоспів і радгоспів здійснювалася за договорами контрактації, які укладали на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції і планів розвитку сільськогосподарського виробництва в колгоспах і радгоспах, а його ст. 255 встановлювала вимоги щодо змісту договору контрактації. Існували також затверджені у встановленому порядку підзаконні нормативні акти, якими регламентувалися відносини з контрактації, зокрема Положення про порядок укладання і виконання договорів контрактації сільськогосподарської продукції, які приймалися у 1966, 1976, 1983, 1987 роках. Свого часу в спеціальній юридичній літературі були широко досліджені поняття, особливості, суб'єктний

¹ Бюллетень нормативних актів Министерств и ведомств СССР. – 1988. – № 2. – С. 25.

² Детальніше див.: АПК: радикальная экономическая реформа: нормативно-правовые акты [Текст] : сборник. – Киев : Изд-во Укр. с.-х. акад., 1991. – С. 317–331.

склад та характерні риси договорів контракції сільськогосподарської продукції¹.

Загалом можна погодитися із Ц. Бичковою в тому, що договір контракції сільськогосподарської продукції охоплює елементи виробничого характеру. Він містить певні зобов'язання з організації й оплати праці за вирощування законтракованих культур. Надання різних пільг сільськогосподарським підприємствам у ряді випадків покладається на заготівельну організацію, що є властивим лише для відносин контракції. За договором контракції закупається тільки сільськогосподарська продукція, вироблена в господарстві, що є стороною в договорі. Особливістю договору контракції є також наявність зобов'язань заготівельних організацій надавати допомогу сільськогосподарським підприємствам в організації виробництва, первинної обробки, пакування, транспортування продукції².

Попередній виклад цілком підтверджує, що договір контракції за юридичною природою є складною формою, він регулює товарно-грошові, майнові і навіть організаційні відносини у сфері сільськогосподарського виробництва³. Використання саме такої договірної форми виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції дозволяє відносити договір контракції до спеціалізованого правового інституту аграрного права⁴, адже за допомогою договорів контракції упорядковуються відносини, пов'язані саме з виробництвом (вирощуванням) сільськогосподарської продукції.

У підсумку зазначимо, що в результаті проведеного дослідження виявлена необхідність уточнення в ч. 1 ст. 713 ЦК України та ч. 2

¹ Див. наприклад: Баховкіна, Л. Н. Регулирование государственных закупок сельскохозяйственных продуктов у колхозов и совхозов (правовые проблемы) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Л. Н. Баховкіна. – М. : Ин-т государства и права, 1976. – 34 с.; Бичкова, Ц. В. Договірні відносини з державних закупівель продукції у сільськогосподарських підприємств [Текст] / Ц. В. Бичкова. – К. : Наук. думка, 1969. – 212 с.; Бичкова, Ц. Правове регулювання взаємовідносин колгоспів із заготівельними організаціями [Текст] / Ц. В. Бичкова // Радянське право. – 1988. – № 5. – С. 20–24; Остапенко, В. Договір контракції сільськогосподарської продукції потребує доповнення і уточнення / В. Остапенко, С. Липовравський // Радянське право. – 1967. – № 11. – С. 45–48 та ін.

² Див.: Бичкова, Ц. Про сферу застосування договору контракції сільськогосподарської продукції [Текст] / Ц. В. Бичкова // Радянське право. – 1966. – № 5. – С. 59.

³ Див.: Батурич, В. М. Договір контракції зернових і масличних культур [Текст] / В. М. Батурич. – М. : Агропромиздат, 1988. – С. 5–6.

⁴ Див.: Правове регулювання розвитку АПК України [Текст] : монографія. – Київ : Наук. думка, 1993. – С. 48.

ст. 272 ГК України найменування в договорі контракції виробника сільськогосподарської продукції, якого слід називати «сільськогосподарський товаровиробник». Також варто затвердити у встановленому порядку Положення про контракцію сільськогосподарської продукції, а також Типовий договір контракції сільськогосподарської продукції.

Проведений аналіз договірної контракційної форми, яка може використовуватися у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, повністю підтверджує справедливість думки В. І. Семчика про важливість відображення специфіки договірних відносин у сільському господарстві, що виявляється в кожному структурному елементі договору (суб'єкти, предмет, об'єкти, зміст)¹. Це має враховуватися і при вдосконаленні правового регулювання договорів контракції сільськогосподарської продукції.

¹ Семчик, В. И. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве [Текст] / В. И. Семчик. – Киев : Наук. думка, 1984. – С. 172.